

Wanneer ik terug ben praten we erover

Leonard Diepeveen

Wanneer ik terug ben
praten we erover

Mijn vader, de oorlog en ik

Vertaald door
Jan Willem Reitsma

Amsterdam · Antwerpen
Em. Querido's Uitgeverij BV
2026

Oorspronkelijke titel *When I Come Back We Will Talk*

Oorspronkelijke uitgever Freehand Books, Canada

Copyright © 2026 Leonard Diepeveen

Copyright vertaling © 2026 Jan Willem Reitsma/

Em. Querido's Uitgeverij BV

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt, in enige vorm of op welke wijze ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van Em. Querido's Uitgeverij BV, Weteringschans 259, 1017 XJ Amsterdam. Ook tekst- en datamining van deze uitgave is niet toegestaan zonder schriftelijke toestemming van de uitgeverij.

Voor de productie van de boeken van Querido wordt alleen gebruikgemaakt van duurzaam en verantwoord geproduceerd papier.

Omslag Nanja Toebak

Omslagbeeld Cath Waters/Trevillion Images

Foto auteur Angie Morash

ISBN 978 90 253 2085 0 / NUR 320

www.querido.nl

Voor Dirk Diepeveen, in ruste

There is a charge

For the eyeing of my scars, there is a charge
For the hearing of my heart
It really goes

And there is a charge, a very large charge
For a word or a touch
Or a bit of blood

Or a piece of my hair or my clothes

– Sylvia Plath, 'Lady Lazarus'

Ten slotte, broeders en zusters, schenk aandacht aan alles wat waar is, alles wat edel is, alles wat rechtvaardig is, alles wat zuiver is, alles wat lieflijk is, alles wat eervol is, kortom, aan alles wat deugdzaam is en lof verdient.

– Filippenzen 4:8

Inhoud

Proloog 11

KAMP AMERSFOORT

De winter van 1945 17

ZIJN VERHAAL VERTELLEN

De gruwelijke details 43

Herinneringen 52

KAMP AMERSFOORT: ERNA

Stilzwijgen 61

Mijn geheime leven 82

Mama 84

Religie en geloof 103

Zwakte 114

Aan de andere kant 120

KAMP AMERSFOORT: OORDELEN

Pogingen om de balans te herstellen 127

De juiste verhoudingen 137

Herinneringen, discrepanties, documenten 152

KAMP AMERSFOORT: LAAT

Aan het eind van zijn leven 181

Terug naar Kamp Amersfoort 205

Aandringen 214

Nogmaals het geheugen 221

Wachten 224

Nawoord 229

Woord van dank 239

Noten 243

Beeldverantwoording 245

Proloog

Mijn vader stierf op 22 december 2023 op 95-jarige leeftijd.

In het laatste decennium van zijn leven verliepen onze telefoongesprekken volgens een vast patroon: de telefoon gaat vele malen over tot hij erin slaagt naar de plek te schuifelen waar hij die de vorige keer heeft neergelegd. Hij is buiten adem en hijgt even voor hij 'hallo' zegt met een moede, maar toch nieuwsgierige stem, ontvankelijk voor wie of wat er ook aan de andere kant van de lijn mag zijn. Zijn weifelende 'hallo-o' bestrijkt tegenwoordig drie lettergrepen en zijn begroeting is iets aarzelender en veel vermoeider dan vroeger. Hij is echt langzamer geworden. Voor hij opneemt weet hij al dat ik het waarschijnlijk ben, of anders mijn broer. We proberen hem elke dag te bellen, mijn broer vanuit de aangrenzende provincie en ik vanaf de andere kant van het continent.

'Hoe was je dag, papa?'

'O, niet ál te beroerd.'

We kletsen over het weer bij hem en bij ons, de muziek waar hij naar luistert of de puzzel die hij aan het leggen is. Hij stelt een of twee vragen over mijn dag. Soms heeft hij genoeg energie om een flauw mopje te vertellen. Af en toe windt hij zich op over zaken als armoede, de toestand van de kerk of Trump ('Zo begint het, Len'). Door de dagelijkse herhaling voelt het telefoongesprek nogal tijdloos. Niet dat

het veel tijd in beslag neemt: hij wil het altijd eerder afsluiten dan ik. Er vallen hiaten in het gesprek, zijn antwoorden worden korter, hij brengt een onbestemd 'oké' uit en valt dan stil, zwijgt. Hij is klaar. Meestal krijg ik niet meer dan drie minuten. Maar aan het eind zegt hij uit zichzelf: 'Ik hou van je.' Die openhartigheid is nieuw voor hem, en extra ontroerend omdat die zo laat in zijn leven is verschenen.

Na het gesprek legt hij de telefoon neer. Voor mijn geestesoog zie ik hoe hij terugloopt naar zijn legpuzzel, zich erover buigt en al zijn aandacht erop richt, terwijl op de achtergrond zachte muziek klinkt en hij wacht tot het avond wordt. Hij is het schoolvoorbeeld van de oude man die er aan het eind van zijn leven alleen voor staat en dat eind vrij resoluut onder ogen ziet. Een gesprek als het onze hebben vele anderen vóór ons gevoerd. Een langgerekt afscheid.

Wanneer ik mijn vader in zijn laatste jaren ten afscheid omhelsde, voor ik de nachtvlucht terug naar Halifax nam, voerde ik altijd een soort ritueel uit, van aanraking en het verstrijken van de tijd op zijn lichaam, een ritueel dat altijd hetzelfde was. Terwijl ik me neervlijde in onze omhelzing, voelde ik altijd zijn kriebelige trui met oudemannengeur, strakgetrokken over zijn gebochelde rug, nu met priemende schouderbladen, en hoe zijn lichaam zich tegen mijn borst kromde terwijl hij me vasthield. Tijdens dit stevige contact viel zijn tremor altijd even stil. Hij was veel korter dan toen ik nog een kind was, en niet alleen door het omgekeerde perspectief, doordat de zoon de vader inhaalt. Hij was zo erg kromgetrokken door osteoporose dat hij moeite had om iemand recht aan te kijken wanneer hij overeind stond. Oogcontact werd iets doelbewusts, en op deze zeer beladen momenten beperkten we dat meestal uit angst voor wat het kon ontketen, een onstuitbare explosie van verdriet en

liefde. Wanneer we elkaar nu omhelsden, keek ik neer op zijn sliertige haren en de gevlekte, dunne huid daaronder, strakgetrokken over zijn schedel. 'Bedankt voor je komst,' zei hij dan zachtjes. En hoewel hij het keer op keer probeerde te vermijden, ging hij altijd huilen wanneer we ons aan fysiek contact overgaven. Hij keek altijd opzij en ik deed het ook.

Het is een diepgaande ervaring, extra diep omdat ze zo specifiek is, maar de contouren ervan zijn niet uniek. In Noord-Amerika, waar familieleden vaak ver bij elkaar vandaan wonen, beleven talloze kinderen van bejaarde ouders een versie hiervan: de vliegreis over grote afstand voor een kort, intens bezoek, een bezoek dat elke keer evenveel emotioneel gewicht heeft, een diepgaand gesprek waar je op hoopt maar dat nooit komt, nieuwe zwakheden opmerken, aanschouwen hoe je vader of moeder zich moeizaam, langzaam in de richting van zijn of haar dood beweegt. Tijdens deze bezoeken hilde mijn vader echter meer dan de meeste ouders, veel meer, en hij trilde voortdurend. In reactie daarop kon ik niet meer doen dan ontoereikende steun bieden en toekijken.

Mijn herinnering van zestig jaar daarvoor is er niet een aan afscheid, maar aan begroetingen. Voor ik naar groep één ging, had mijn leven een vast ritme. Als jongste kind was ik de hele dag alleen met mijn moeder en speelde ik met de witte Volkswagen-ambulance en het timmerspel die mijn Nederlandse familie speciaal voor mij had opgestuurd. Hoewel de ambulance een realistisch sirenegeluid maakte als je erop drukte, was ik een beetje teleurgesteld dat hij niet op een Canadese ambulance leek, maar het timmerspel was geweldig. Ik zie de doos nu nog voor me, met de tekst HAMERTJE TIK op de voorzijde, boven het silhouet van een

ijverig jongetje dat rustig een onbestemd bouwwerk in elkaar zet. Dan gingen we lunchen (altijd boterhammen met Goudse kaas of sterk geurende, in dunne plakjes gesneden cervelaatworst, want jarenlang geloofde mijn moeder niet in Canadese pindakaas), waarna ik ofwel met mijn moeder bij iemand op bezoek ging of nog wat speelde. En dan, aan het eind van de middag, wachtte ik tot mijn vader thuiskwam van zijn werk op de chemische fabriek. Als hij onze achterveranda betrad, wierp ik mezelf van de bovenste van de vier traptreden, in het vertrouwen dat hij me zou opvangen. Dat deed hij altijd, en zonder eerst zijn zwarte stalen lunchtrommel neer te zetten. Die schraapte me soms terwijl ik in zijn omhelzing nestelde.

Die herinnering, ontdaan van de details van een immigrantengezin, zou kunnen dienen als de herinnering van veel bevoorrechte kinderen die opgroeien in een veilig huis of mogelijk van mensen die zich ten onrechte herinneren dat het veilig was bij hen thuis. Ze suggereert zowel een gelukkig verhaal als een cliché waar de scherpe randjes vanaf zijn. Mijn vader was sterk; hij was jong, knap, opgewekt en optimistisch, en ik was helemaal veilig, tevreden en geïntegreerd. We waren bij elkaar; er was geen kloof van zwijgen die zich tussen mij en hem had geopend. De herinnering voelt ook aan als een tijdloze anekdote, een warm tafereel van goedheid en liefde. Maar van de versnipperde herinneringen aan mijn jeugd is dit een van de weinige die voor mijn gevoel achteraf niet zijn gehuld in een vaag schemerdonker van iets onthutsends, iets wat niet wordt uitgesproken, geschapen door een ander beeld: dat van een man die eenzaam aan het hoofd van een eettafel zit, met voor zich een opengeslagen bijbel waar hij niet in kijkt, en die zijn gezicht bevend en huilend afwendt.

Kamp Amersfoort

De winter van 1945

Dit is de korte versie van het verhaal:

In de laatste maanden van de Tweede Wereldoorlog was bijna heel Europa bevrijd. Tijdens de Hongerwinter in het nog bezette deel van Nederland werd mijn vader, Dirk Diepeveen, gearresteerd, enkele dagen ondervraagd en naar een straf- en doorvoerkamp gestuurd, waar hij een maand gevangenzat voor hij werd doorgestuurd naar Duitsland. Hij overleefde het maar net. Hij was zestien en zou hierna nog tachtig jaar leven.

Dat is de korte versie. Maar uiteraard is het allemaal niet zo eenvoudig.

Ik heb jarenlang literatuur gedoceerd op een universiteit in Halifax, Nova Scotia, aan de oostkant van Noord-Amerika, door een oceaan gescheiden van Nederland. Als hoogleraar voelde ik me aangetrokken tot teksten over trauma, lijden en verlies, zozeer zelfs dat een student in een evaluatie aan het eind van het studiejaar voorstelde dat ik mijn inleidende cursus moest omdopen tot 'Dood en verderf 1000'. Waarschijnlijk richt je je op dingen die je zelf aanspreken en waarvan je vindt dat anderen ze moeten weten, terwijl je niet diep nadenkt over de schijnbare en natuurlijke equivalentie van die twee. Voor mij, als zoon van een Nederland-

se immigrant die door de nazi's was mishandeld, was het waarschijnlijk een instinctieve keus om zowel in mijn vrije tijd als tijdens mijn colleges aandacht te schenken aan *De aanslag* van Harry Mulisch. Dit boek begint met een korte, explosieve gebeurtenis die vroeg in het leven van de verteller plaatsvindt. Terwijl in de laatste winter van de Tweede Wereldoorlog grote delen van Europa zijn bevrijd, maar het grootste deel van Nederland nog niet, liquideren leden van het Haarlemse verzet een nazistische hoofdinspecteur van politie. Ze doden hem vlak bij het huis van de verteller Anton Steenwijk, een jongen van een jaar of twaalf, en zijn gezinsleden, die niet meer dan omstanders zijn. Van achter hun verduisteringsgordijnen zien ze niet eens wat er gebeurt; ze horen alleen pistoolschoten. Volgens een frase die in de hele roman doorklinkt hadden Anton en zijn familieleden 'niets te maken' met de aanslag, noch als helden noch als medeplegers. Ze waren er gewoon bij. Desondanks is de wraak van de nazi's wreed, snel en gericht op de mensen die toevallig op die plek aanwezig waren. Dezelfde nacht brandt het huis van Anton af en worden al zijn gezinsleden geëxecuteerd. In één klap is alles weg. Die gruwelen beslaan slechts ongeveer de eerste zeventig pagina's van een veel langere roman, die handelt over losse episodes in de daaropvolgende decennia. In eerste instantie denk je misschien dat Mulisch zich in het nauw heeft geschreven. Hoe slaagde hij erin om na dit spannende begin, een narratief waarin de roman zijn hoogtepunt al lijkt te hebben bereikt, de rest van de roman betekenis te geven? Hoe verklaar je het grootste deel van de roman en de waarschijnlijke wanverhouding van die volgende decennia? Hoe vermijd je de valkuil van tweehonderd pagina's ontknoping schrijven? Mulisch, zich bewust van deze onevenwichtigheid en vastberaden om die volledig uit te buiten, vat het volgen-

de deel van de roman en van Antons leven op deze manier samen:

De rest is naspel. De aswolk uit de vulkaan stijgt naar de stratosfeer, draait om de aarde en regent nog jaren later op alle continenten neer.¹

Trauma schudt oorzaak en gevolg door elkaar. Mulisch' zin begint vaag: de frase 'de rest' spreekt voor alles, maar belooft niets. De rest van de roman, de rest van Antons leven, is een 'naspel': ondergeschikt, een naschrift bij de centrale gebeurtenis waarin niets gebeurt. En dat naschrift, die aswolk, heeft een zekere loomheid, een onsamenhangende en onvoorspelbare beweging, maar bedekt ten slotte genadeloos de hele wereld, regent neer op continenten. Aan de vallende as is onmogelijk te ontkomen. Het gruis bedekt je huid, het belandt in je ogen en je longen.

Die as belandt ook in mijn ogen en longen, neergedaald van dezelfde plaats en tijd als in de roman van Mulisch; en datgene wat de narratieve boog van een roman compliceert scheidt ook problemen en onevenwichtigheid in een echt leven. De korte maar wrede episode in 1945 bepaalde en omvatte de rest van mijn vaders leven – nog bijna tachtig jaar. Een leven dat was gevuld met pogingen om afstand te bewaren, om ondanks alles een eigen leven te hebben. Natuurlijk was het voor mijn vader niet een en al as. Door de jaren heen waren er veel goede dingen, maar toch functioneerde zijn leven na de oorlog als een naspel, eerder een reactie dan een gebeurtenis die hij actief beleefde, waarin elke dag een nieuw begin is. In dit boek beschrijf ik de textuur van dat leven, wat erin is voorgevallen en hoe het daarna voelde: de beleving van as uit de oorlog die neerdwarrelde en bergjes vormde, en de manier waarop mijn vader en ons gezin (mijn

moeder, mijn oudere broer, mijn twee oudere zussen en ik als jongste) die as elke dag inademden.

Wat is er dan in die winter van 1945 gebeurd? Als kleine jongen was dat mij volstrekt onduidelijk, hoewel er onmiskenbaar iets aan de hand was. Voor ik mijn vaders verhaal hoorde, zag ik de gevolgen ervan in zijn gedrag en op zijn lijf. Van de oorzaken van mijn vaders gedrag hadden wij kinderen geen weet, de een wat langer dan de ander; ik had misschien het kortst van ons geen benul. (Het zou kunnen dat ik in de jaren zestig en de vroege jaren zeventig, toen ons gezinsleven in het teken stond van de effecten van zijn trauma, als jongste kind meer tijd heb doorgebracht met observeren, met pogingen om de onuitgesproken patronen van ons gezinsleven te doorgronden.) Als kind wist ik eigenlijk alleen maar dat mijn vader in een kamp had gezeten, en om de een of andere reden wist ik wat een kamp was. 'Hij had in een kamp gezeten' was echter niet zozeer een verhaal als een zijnstoestand, een minimale, mogelijk ontwijkende aanduiding van een omstandigheid op een specifiek moment in de tijd. In mijn herinnering bereikten mijn vaders oorlogservaringen me eerder via de vorm die ons dagelijks leven aannam dan als een verhaal over explosieve gebeurtenissen dat hij aan ons vertelde. Het was meer een kwestie van ermee leren leven dan er iets over te horen krijgen. De context waarin losstaande details tot me kwamen is difuus, onplaatsbaar. Afgezien van een paar momenten in het midden van de jaren tachtig en begin jaren negentig, toen hij zijn enige verslag over zijn internering tijdens de oorlog schreef (ik was toen begin dertig), en een andere gelegenheid een paar jaar daarvoor (waar ik niet bij was), werden de gebeurtenissen uit zijn oorlog aan me geopenbaard in de vorm van een reeks korte, bijna statische anekdotes die al-

tijd beknopt werden verteld, waarop hij nooit terugkwam en die hij nauwelijks verbond met andere anekdotes. (Op zeer hoge leeftijd noemde hij die fragmenten de 'gruwelijke details', eerder een sneer naar zijn incidentele toehoorders dan een beschrijving van hoe hij ze ervoer.) En het vertellen was altijd fysiek: mijn vader beefde, huilde en keek weg. Wanneer er stukken uit zijn verhaal naar boven kwamen, werden die vanaf mijn jeugd tot aan zijn ouderdom stukje bij beetje verteld, nooit in één grote beweging, nooit met een narratieve spanningsboog, nooit met een climax of afronding. Dat maakte ze extra onheilspellend, omdat ze plotseling verschenen, zonder bredere context. Mijn vader sprak niet over zijn tijd in het interneringskamp, maar refereerde er slechts aan. Je ging niet met hem aan de keukentafel zitten theedrinken om er een paar uur over te praten. Alles kwam in horten en stoten naar buiten, en ik kreeg beelden voorgeschoteld die ik zelf maar verder moest invullen. Dat vond ik niet raar. Misschien is het een gevolg van mijn conditionering dat ik nog steeds denk dat je moeilijke dingen op die manier verneemt en de kennis ervan beleeft: je stipt iets even aan, erkent en ontwijkt het, en gaat dan verder, tot de volgende keer. In romans werkt dat anders.

Mijn vaders verhaal, hoe brokkelig ook, was altijd aanwezig, zelfs wanneer het niet werd verteld. Er werd voortdurend naar verwezen: door mijn vaders uitbarstingen van ongecontroleerd snikken, door zijn opstaan van tafel en vertrekken naar een andere kamer, door zijn trillen, door zijn gestaar in de verte; of door mijn moeders resolute en grimige zwijgen in reactie op dat alles, door haar weigering om hem in onze aanwezigheid te troosten en door de manier waarop ze haar kinderen een andere, praktischere kant op wees. In tegenstelling tot de momenten waarop hij fragmenten van zijn verhaal prijs gaf, was dit aanstippen voor

mij als kind lastiger dan het verhaal zelf, want het wees op iets onuitspreekbaars dat was gebeurd, op iets wat die fragmenten van het verhaal niet konden omvatten, op iets onbegrijpelijks in de verschillende manieren waarop mijn ouders met zijn verhaal omgingen en op hun onderlinge onenigheid en onvrede daarover.

Hoe fragmentarisch het verhaal van mijn vaders oorlog ook was, het had een eigenaardig soort gebroken beheersing en ritme, en draaide om twee mensen, twee opponerende vertellers en narratieve krachten. Mijn vader met zijn emotionele mateloosheid, zijn huilen en beven, zijn instorten, gevolgd door zijn vertrek, zijn in afzondering plat gaan liggen om zijn hoofdpijn te bestrijden, zijn gestaar in de verte en zijn opgehaalde verleden. En dan mijn moeder, met haar gierige greep op wat wij kinderen over die oorlog te horen en te zien kregen, met haar afkappen van mijn vaders huilbuien, haar afsluiten van de explosieve aanwezigheid van de oorlog tijdens het avondmaalgebed, haar getuite lippen en haar wegstaren van haar kinderen dat haar schaamte over en afkeer van mijn vaders gehuil verried – niet vanwege zijn verhaal, maar vanwege zijn onmatigheid en zijn gebrek aan zelfbeheersing, zijn onvermogen om het verleden te laten rusten en zich op iets anders te richten, zoals zijzelf deed met de verhalen uit haar eigen verleden. In de laatste levensjaren van mijn vader drukte ze een stempel op zijn omgang met zijn trauma, met haar boosheid over het feit dat ze hem niet tot zwijgen kon brengen, dat ze zijn dwangmatige gepraat over de oorlog niet kon afremmen, het niet binnen de perken kon houden, en over het feit dat hij zich tot een therapeut en niet tot haar wendde om al die dingen te kunnen hanteren. Ook dat vormde zijn verhaal.

Naarmate ik meer te weten kwam over mijn vaders oorlog, anekdotes bij elkaar puzzelde tot de contouren van een